

УДК 336

Кравчук Н. Я.,*кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри міжнародних фінансів Тернопільського національного економічного університету*

СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНА ДЕРЖАВА В КОНТЕКСТІ КОРЕКЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ФІНАНСОВИХ ДИСБАЛАНСІВ

Порушено проблему державного суверенітету, майбутнє якого стало предметом широкого наукового дискурсу в епоху глобалізації. Доведено об'єктивну необхідність інституту держави в регулюванні економічних процесів. Розкрито діалектику економічних функцій держави, аргументовано її регулюючо-стабілізаційну роль в умовах глобальних фінансових дисбалансів. Обґрунтовано функціональне призначення та інституційну роль держави як базової конструкції нової глобальної архітектури в контексті "провалів глобалізації".

Ключові слова: "провали ринку", "провали держави", "провали глобалізації", держава загального добробуту, ефективна держава, соціально відповідальна держава.

Поднята проблема государственного суверенитета, будущее которого стало предметом острой научной дискуссии в эпоху глобализации. Доказана объективная необходимость института государства в урегулировании экономических процессов. Раскрыта диалектика экономических функций государства, аргументирована ее регулирующая и стабилизирующая роль в условиях глобальных финансовых дисбалансов. Обосновано функциональное назначение и институциональную роль государства как базовой конструкции новой глобальной архитектуры в контексте "провалов глобализации".

Ключевые слова: "провалы рынка", "провалы государства", "провалы глобализации", государство всеобщего благосостояния, эффективное государство, социально ответственное государство.

The problem of the state sovereignty, the future of which has become an important subject of scientific discourse within the epoch of globalization, has been explored. The objective necessity of the state in the economic processes regulation has been proved. The dialectics of the state economic functions has been discovered, and the roles of regulation and stabilization under the circumstances of global financial misbalances have been reasoned. The functional assignment and the institutional role of the state in the basic construction of a new global architecture in the context of "globalization failure" have been proved.

Key words: "market failure", "state failure", "globalization failure", a state of overall welfare, an effective state, socially responsible state, global financial misbalances.

Постановка проблеми. Глобальний розвиток кінця XX – початку XXI століття поклав початок новому етапу в розвитку держави як суспільного інституту, що переживає період політичної трансформації і економічної адаптації до нових умов. Під дією глобалізаційних процесів змінюються традиційні функції і роль держави в сучасній системі міжнародних відносин. Нові процеси вкрай неоднозначно відбиваються на державному суверенітеті (в т. ч. в економічній сфері), майбутнє якого стало предметом широкого наукового дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Апологети глобалізації та прихильники неолібералізму (Бертран Баді, Річард О'Браєн, Збігнєв Бжезінський, Чарльз Кіндлбергер, Кенічі Омас, Джеймс Розенау, Сюзан Стрендж та ін.) наполягають, що вона (глобалізація) означає "ерозію державного регулювання" і "відмирання національної держави" як суверенного актора на міжнародній арені та інституту монопольної влади в масштабах власної країни [1-6]. Прихильники реалізму (Гжегож Колодко, Джозеф Стігліц, Владислав Загашвілі) вважають, що економічна глобалізація не зменшує ролі національної держави ні всередині країн, ні на міжнародному рівні [8-10]. Визнаючи факт наростання глобальної взаємозалежності, вони аргументують, що це відбувається тільки зі згоди найвпливовіших держав, які продовжують нав'язувати "доктрини вільного ринку" і диктувати "правила гри" в глобальному геопросторі. Структуралісти, як і ліберали (Ульріх Бек, Еммануїл Валлерстайн, Ернест Кочетов), впевнені, що глобалізація здійснює суттєвий вплив на світове господарство, але на відміну від своїх опонентів вважають, що вона має в основному негативні наслідки для найбідніших країн на периферії глобальної економіки; її неминучий наслідок – виникнення "транснаціонального блоку" потужних ТНК і ТНБ, зростаюча роль міжнародних економічних організацій і міжнародних підприємницьких структур, що захищають і реалізують інтереси найрозвинутіших країн. В умовах глобалізації відбувається "перетворення світового господарства в єдину "мегакорпорацію", яка функціонує поза національно-державними утвореннями" [11-13]. На цій основі структуралісти висловлюють ідею транснаціоналізації державного суверенітету (Ульріх Бек [12]), оскільки глобалізація супроводжується наростанням транснаціональних, а то й глобальних за своєю природою проблем, вирішувати які державам доводиться колективно, виносячи власні повноваження (принаймні частково) за межі національних кордонів. Разом з тим є й

ті, хто за словами Сюзан Стрендж, відстоюючи міф про непохитність держави, вважають міфом саму глобалізацію (Поль Херст, Грем Томпсон) [14].

Попри те, що дискурс навколо еволюції інституту держави та перспектив збереження її суверенітету в епоху глобалізації не отримав однозначної оцінки в науковій літературі, очевидним є лише одне – світ змінюється, і разом з ним змінюються уявлення про роль держави в міжнародних економічних відносинах [15, с. 270], в політичному, економічному й соціальному житті суспільства; “відбувається трансформація цієї традиційної форми організації світового соціуму в деяку нову її форму” [16, с. 3]. Все це вкотре в контексті ретроспективи глобального розвитку актуалізує пошук відповіді на риторичні питання: яка роль відводиться державі і, якою має бути оптимальна модель її поведінки в сучасних умовах глобальних трансформацій? Чи справді глобальна конкуренція означає кінець національної економічної політики та держави добробуту (welfare state)?

Передусім зазначимо, що загальні міркування про роль держави в епоху глобалізації малопродуктивні, якщо поза увагою залишається багатогранність і багаторівневність цієї проблеми (йдеться про основні тенденції еволюції держави в сучасному глобально центричному світі; про зміну її функціонального призначення в епоху глобалізації та ролі в регулюванні економічних процесів і соціальних взаємин у суспільстві; про нову роль держави як учасника міжнародних відносин; про модернізацію державних інститутів і вдосконалення державного управління тощо).

Постановка завдання. У межах цього дослідження обмежимося дискурсом про економічні функції держави та її регулюючу роль в умовах сучасних глобальних трансформацій. Адже незважаючи на значний інтерес як зарубіжних, так і українських вчених [17-19] до питань ролі держави в економіці дотепер недостатньо чітко визначені об’єктивні основи еволюції економічних функцій держави в контексті “провалів глобалізації”, вектори змін форм і методів державного регулювання економіки в умовах формування глобально центричної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до розкриття ролі держави в економіці на сучасному етапі глобальних трансформацій, вважаємо за доцільне звернути увагу на декілька засновків, які є не предметом дискурсу, а базовою основою подальших викладок. Йдеться, зокрема, про таке [20, с. 4-6].

По-перше, присутність держави в економіці є об’єктивною необхідністю, і ніхто (окрім хіба що крайніх лібертаріанців) не наполягає на повній дерегуляції економічних процесів.

По-друге, відмінності в поглядах на роль держави в економіці полягають у наборі й масштабності функцій, які визнаються за державою (йдеться про такі основні з них: 1) формування законодавства, забезпечення законності і правопорядку, оборони і безпеки, захисту від зовнішніх загроз; 2) забезпечення макроекономічної стабільності й регулювання економічного циклу; 3) забезпечення суспільними благами (окрім оборони і правопорядку, йдеться про надання суспільних послуг у сфері охорони здоров’я, освіти і т. д. з метою охоплення широкого кола громадян, у т. ч. й тих, які фінансово неспроможні оплачувати їх за реальною вартістю; 4) захист соціально вразливих верств населення, надання їм соціальних гарантій; 5) захист навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки (функція відома в науковій літературі як реагування на “зовнішні екстерналії”); 6) сприяння формуванню інститутів, необхідних для розвитку економіки і суспільства, їх адаптація до змінних умов, проведення необхідних реформ; 7) сприяння розвитку економіки, ефективним змінам у її структурі (йдеться про структурну чи промислову політику); 8) попередження чи усунення так званих “провалів ринку” (в т. ч. шляхом прямого державного контролю за цінами, заробітною платою, через нормування споживання певних благ і т. ін.); 9) реалізація державного підприємництва (тобто володіння і управління компаніями, які виробляють товари і надають послуги, що більшою мірою характерні для приватних компаній).

Перша функція – ліберальний мінімум – коли роль держави зводиться до “нічного сторожа”. Концептуальні позиції другої функції держави, що розкриває роль монетарних і фінансових важелів впливу на динаміку економічного циклу і забезпечення макроекономічної стабільності викладено у знаменитій тріаді праць Дж. Кейнса (“Трактат про грошову реформу” (1923 р.), двотомному виданні “Трактат про гроші” (1930 р.), “Загальній теорії зайнятості, процента і грошей” (1936 р.). Основоположні засади цієї функції утверджуються на так званому принципі “оптимальної достатності”, за яким державні регулятори лише доповнюють ринок, а функції останнього визнаються визначальними (тобто вони (державні регулятори) застосовуються лише там і тоді, де і коли ринкові механізми (через різні причини) виявляють свою недостатність). Функції 3-5 характерні для держави добробуту (або соціальної держави в сучасному розумінні), здатної перерозподіляти кошти на соціальні й екологічні цілі. На зростаючій ролі цих функцій наполягають зазвичай прихильники патерналізму і дирижизму, тоді як ліберали погоджуються на їхній мінімум. З урахуванням пропорцій взаємодії ринку та держави “на Заході склалися дві моделі змішаної держави – ліберально-монетаристська (з переважанням ринково-ліберальних принципів) та стабілізаційно-трансфертна (з превалюванням державно-регламентованих елементів)” [21, с. 34]. Шоста і сьома функції виконуються у міру необхідності, оскільки “ініціативи реформ виходять із різних прошарків суспільства, але реалізуються вони в кінцевому підсумку безпосередньо державою” [20, с. 5].

По-третє, обставини, що складаються в реальній практиці, зумовлюють виконання державою тих функцій і в таких пропорціях, які є об'єктивно необхідними в цей час. При цьому важливо враховувати, що всі функції держави мають свою ціну: щоб їх виконувати, необхідні кошти, які традиційно стягуються з агентів економічної системи через податки (про це йдеться, зокрема, в теорії фінансового обміну), або в інший спосіб (наприклад, через державний кредит як суспільну позикову систему). У такому контексті роль держави в економіці визначається як оптимальне поєднання наявних фінансних можливостей при врахуванні раціональних очікувань суспільства.

По-четверте, при виборі оптимального чи близького до нього набору регуляторних функцій держави та реалізації її ролі в економіці необхідно враховувати такі чинники, як рівень соціально-економічної динаміки країни, стадія її життєвого циклу, позиціонування щодо інших країн, особливості національної культури та рівень розвитку інститутів.

По-п'яте, в умовах сучасної нестабільної зовнішньої кон'юнктури і загалом непередбачуваності розвитку подій в економіці й суспільстві загалом дуже важко визначити оптимальний рівень державного втручання в соціальні й економічні процеси. З цього приводу професор Володимир Андрущенко зауважує: "Теорія відводить державі роль "раціонального зцілителя" суспільно-економічних негараздів, але насправді, – зазначає вчений, – уряди нерідко самі стають їх джерелом". На його думку, це зумовлено перш за все тим, що "деякі фінансові проблеми значною мірою мають політичне походження, будучи результатом демократичних порядків. Щоправда, – зауважує і переконливо аргументує автор, – авторитарні чи тоталітарні режими ще більше незастраховані від фінансових неладів" [21, с. 111].

До цього варто додати ще й те, що в економіці завжди присутній часовий лаг – раціональні очікування у момент прийняття рішень дуже часто в майбутньому супроводжуються несправдженням сподівань, а відтак, почуттям розчарування.

З урахуванням викладених висновків можемо констатувати, що в основі дискурсу про переваги і недоліки втручання держави в економіку насамперед лежить її штучне протиставлення ринку, що зазвичай применшує недоліки одного із цих інститутів і навпаки перебільшує можливості іншого. Насправді держава і ринок не замінюють, а доповнюють один одного (так, зокрема, згорання державного сектора, як і експансія приватного, має об'єктивні межі; якщо державна політика покликана згладжувати "провали ринку", то ринкові принципи сприяють більш ефективному обслуговуванню суспільства). Враховуючи вади ринку, негативні екстерналії ринкового господарювання, недопустимість комерціалізації окремих базових суспільних благ і морально-етичні цінності, очевидно, що своєрідним ідеалом у соціально-економічному житті суспільства є оптимальне поєднання свідомо регульованого і спонтанно-ринкового. "Держава, доповнюючи й облагороджуючи ринок, згладжуючи окремі його "провали", працює з ним в одній упряжці, – зазначає Ірина Осадча. – Лише разом вони утворюють те, що нині називається цивілізованою змішаною економікою" [22, с. 32]. Але, як зазначає професор Анатолій Ельянов, "для просування у цьому векторі нема готових, а тим паче простих і однозначних рекомендацій". І найбільший парадокс полягає у тому, що "з такого роду проблемою стикаються практично всі країни незалежно від рівня їхньої економічної зрілості, які представляють різні цивілізаційно-культурні генотипи, переслідують різні, подекуди суперечливі інтереси, які наділені нерівними вихідними можливостями і по-різному сприймають виклики часу" [23, с. 8].

Якщо не вдаватися в подробиці (маємо на увазі особливості державного регулювання в окремих країнах), то надалі предметом обговорення є теза про те, що в умовах глобальної конкуренції економічні функції національних держав суттєво змінюються, що знаходить свій прояв не лише в перегляді концептуальних основ теорії державного регулювання економіки, але й у трансформації напрямів, форм і методів такого регулювання (див. рис. 1). Тепер спробуємо аргументувати цю тезу.

Впродовж останнього півстоліття (з 70-х рр. XX ст., що в часі збіглися з етапом глобалізації) простежуємо два паралельних і разом з тим діалектично взаємопов'язаних процеси: з одного боку, обмеження регулюючих функцій держави, а з іншого – поступове посилення і ускладнення форм державного втручання в економіку та в соціальні процеси.

У першому випадку йдеться про те, що сучасна економіка під впливом транснаціоналізації бізнесу, зростаючої ролі світових фінансових ринків і наднаціональних інститутів регулювання виходить за межі держави та стає глобальною. У її вимірах докорінних змін зазнав взаємозв'язок між територіально обмеженими державами і глобальними ринками. Обмеженість сучасних економічних поглядів на регулюючу роль держави полягає в тому, що вона (регулююча роль) залишається все ще локально-державною, тоді як насправді міждержавна система виключного територіального регулювання і контролю поступається місцем реаліям, в умовах яких географічні кордони національних держав розмиваються логікою регіональних і глобальних ринків [11].

Рис. 1. Діалектика економічних функцій держави та її регулюючої ролі в умовах глобальних трансформацій

І саме в цьому контексті прихильники економічного детермінізму асоціюють цей процес із демонстрацією державних інституцій і, загалом, із "самоліквідацією" держави як такої [13, с. 262, 102; 15, с. 270; 24, с. 7, 185]. В основному більшість із них вважають, що панування ТНК і потужних банків, безконтрольний рух фінансового капіталу дозволяють говорити про зникнення державного суверенітету, який дедалі очевидніше трансформується у "віртуальну реальність", про неспроможність держави ефективно впливати на економічний і соціальний розвиток. Наведемо в цьому контексті лише декілька цитат. "В минулому господарство практично кожної країни виступало в ролі самовідтворювальної системи. Тепер така система – лише світове господарство в цілому... Присутність транснаціонального капіталу фактично унеможливило спроби держави регулювати внутрішні фінансові ринки – кейнсіанські та монетаристські методи виявляються неадекватними. При цьому сама роль національної держави відходить на другий план, транснаціональний капітал знаходиться поза юрисдикцією держав... Надії на регулюючу роль національного ринку не мають змісту в умовах глобалізації" [25, с. 3-7]. У продовження цієї думки професор Юрій Шишков зазначає, що "світова фінансова система стала практично незалежною від державного контролю і регулювання", і подає у цьому контексті таке алегоричне порівняння: "...національні держави зі своїми регуляторами перетворилися на так би мовити "острови в глобальному фінансовому океані" [26, с. 3-4].

На фоні подібних висловлювань не зайве навести думку директора Світового банку Джеймса Вулфенсона (1995-2005 рр.), висловлену ним наприкінці минулого століття: "Історія переконливо доводить, що ефективний уряд – це не розкіш, а життєва необхідність. Без ефективної держави стійкий розвиток, і економічний, і соціальний, неможливий" [27, с. 1]. При цьому він підкреслював, що ключовою проблемою залишається не масштабність державного сектора, а якість та ефективність державного втручання в економіку. Відтак проблема залишилася, але трансформувалася в проблему "ефективної держави". Доречно зауважити, що ідею "ефективної держави" також відстоював у 1997 році президент США Б. Клінтон у своїй економічній доповіді конгресу. Загостривши увагу на господарських функціях держави (в доповіді цьому питанню був присвячений спеціальний розділ – "Удосконалення ролі держави в ринковій економіці США" [28]), Б. Клінтон наголосив на некоректності й неправомірності протиставлення держави та ринку. Якщо абстрагуватися від подробиць (у доповіді детально викладено основні завдання, що стоять перед державою у тандемі з основними способами їх вирішення), то основні завдання "ефективної держави" в розвинутих ринкових економіках можна звести до забезпечення інституційно-правового "фундаменту господарської діяльності" і згладжування "провалів ринку" (йдеться щонайменше про захист суспільства від негативних побічних ефектів господарської діяльності (так званих "зовнішніх екстерналій"); забезпечення умов ринкової конкуренції та регулювання природних монополій у виробництві й розподілі енергетичних, транспортних та інших комунікаційних послуг; згладжування соціальної нерівності в суспільстві; антиінфляційне й антициклічне регулювання).

Загалом визнаючи те, що роль національної держави суттєво змінюється під впливом глобалізаційних процесів, маємо бути досить виваженими під час оцінки вищезазначених узагальнень. Очевидно, що висновки про девальвацію ролі держави в епоху глобалізації, хоча й ґрунтуються на певних реальних процесах і тенденціях, все ж передчасні і надто категоричні. Насправді все не так однозначно й безумовно. Враховуючи реальну втрату державою під впливом глобалізації окремих її класичних функцій, важливо не залишати поза увагою й інший процес – поступове посилення і ускладнення форм державного втручання в економіку й у соціальні процеси.

Сучасна світова економічна криза довела, що діюча інституційна модель глобального регулювання валютно-фінансової сфери (йдеться про МВФ, "G7" і "G20") виявилася неефективною. Схоже, що й призупинилася тривала тенденція до лібералізації ринків. "Провали ринку", підсилені "провалами глобалізації", стають аргументами не просто на захист державного регулювання ринкової економіки, але й зумовлюють посилення його ролі в умовах глобалізації. Настав новий період активізації втручання держави в економіку (в тому числі відбувається реверс до "повзучого" протекціонізму). Все це дає привід для припущень про уповільнення (а то й відхід від) глобалізації [29] і водночас стає переконливим аргументом на користь зростаючої ролі держави як регулятора національної та міжнародної економіки [30–32]. Це визнають нині як теоретики, так і провідні аналітики. "Ринковий фундаменталізм, – застерігав ще наприкінці минулого століття Джордж Сорос, – зробив глобальну капіталістичну систему хворою і недієздатною" [33, с. 18]. А вже "сьогодні ми є свідками краху ще донедавна популярної концепції відмирання держави в умовах глобалізації", – як зазначає з цього приводу професор Андрій Крисоватий [34, с. 62]. "Економіці потрібен баланс між ринковим фундаменталізмом і державним протекціонізмом..." [31, с. 10] – переконує Джозеф Стігліц.

Разом з тим в контексті глобальної фінансової кризи постало питання про остаточне відмирання інституту "соціальної" держави, її неспроможність виконувати взяті на себе зобов'язання, а з іншого боку актуалізувалися заклики до реконструкції держави як "соціально відповідального" інституту за "провали ринку" і "провали глобалізації". "Фінансова криза продемонструвала, що ні громадянам, ні великим кор-

пораціям нема на кого розраховувати, крім свого уряду, – наголошує Андрій Крисоватий. – Безпрецедентна хвиля націоналізації банків довела, що світ неминуче рухається в бік державного капіталізму, – резюмує він. – Щось схоже цивілізація уже пережила наприкінці XIX – на початку XX століття...” [34, с. 62].

Відтак не лише теорія, а й реальна економічна практика засвідчують зростаючу девальвацію виключно ринкових механізмів рівноваги, про що підтверджує перебіг сучасної глобальної кризи і, зокрема спричинена нею безпрецедентна за своїми обсягами масштабність втрат світової економіки. “Ринок, – зазначає з цього приводу Анатолій Гальчинський, – стає надто обтяжливим для суспільства, непомірно дорогим” [18, с. 142].

Після завершення першого десятиліття XXI століття світ знову стоїть на порозі нового витка зростаючої ролі держави. Але ця роль пов’язана з “глибокою реконструкцією функцій держави, що відбувається у зв’язку із суперечливим процесом становлення постіндустріального, глобального за своєю суттю суспільства” [18, с. 471]. Очевидно, що тепер формат дискусії зміститься з тандему: “ринок – держава” чи в оновленому варіанті “глобалізація – держава” на діалектичну тріаду “людина – держава – глобальне суспільство”. І це тому, що ринок сам по собі не здатен боротися з “провалами глобалізації”. “Вирішення макропроблем, що зачіпають усіх без винятку, вимагає обмеження індивідуальної свободи. І в цьому сенсі людство рухатиметься в минуле, відділяючись від ліберальної мрії абсолютної свободи” [34, с. 62]. Разом з тим йдеться не лише про стабілізацію ситуації на біржах, чи попередження нового витка кризи, але й про більш масштабні за своєю сутнісною природою проблеми, як, наприклад, нелегальна імміграція чи глобальне потепління. Зрозуміло, що все це відбивається на специфіці економічних функцій сучасної держави. У науковій літературі останнім часом привертається увага до послаблення її економічних функцій та “витіснення” держави у сферу суто гуманітарних взаємин. Ці процеси насправді активно розвиваються, але вони жодною мірою не є виявом “ерозії держави” і девальвації її суспільної значимості. Навпаки, держава дедалі більше стає “виразницею загальнонаціональних інтересів”, але в її діяльності пріоритетного значення набувають не стільки макроекономічні, а насамперед соціально-економічні функції: інвестиції в соціальну інфраструктуру (зокрема, в освіту та медицину), політика ефективної зайнятості, підтримка незахищених верств населення та ін. Саме на основі реалізації цих функцій зароджується нині й розвиватиметься в майбутньому соціально відповідальна держава [18, с. 473].

Висновки з проведеного дослідження. Резюмуючи, занотуємо ключову тезу – “змінюючи свої функції, держава ще тривалий час залишатиметься базовою конструкцією нової глобальної архітектури” [18, с. 479]. Насправді, щоб відбулася реальна девальвація держави, щоб вона позбулася не лише частини політичного, але й економічного суверенітету, мають зникнути не лише основні її функції, що визначають суверенність держави як особливого суб’єкта соціально-економічної системи, але й основні інструменти проведення її макроекономічної політики, що спираються на бюджет і центральний банк. Разом з тим важливо враховувати й те, що в механізмах втручання держави в економіку під впливом глобалізації багато що змінюється. Залишаючись де-юре суверенною, національна держава де-факто змушена пристосовувати свою внутрішню політику до мінливих вимог часу, міжсистемних трансформацій і динаміки зовнішньої кон’юнктури.

Література:

1. Badie B. La fin des territoires / Bertrand Badie. – Paris: Fayard, 1995. – 278 p.
2. Badie B. Un monde sans souverainete / Bertrand Badie. – Paris: Fayard, 1999. – 306 p.
3. O’Brien R. Global Financial Integration. The end of Geography / R. O’Brien. – London : Chatham House Pinter, 1992.
4. Ohmae K. The End of the National State / Kenichi Ohmae. – N.Y.: Simon and Schuster Inc., 1995. – 214p.
5. Rosenau J. Along the Domestic-Foreign Frontier / J. N. Rosenau. – Cambridge University Press, 1997. – 467 p.
6. Strange S. The Retreat of the State: Diffusion of Power in the World Economy / S. Strange. – Cambridge Studies in International Relations, 1996. – 239 p.
7. Throu L. Balding Wealth: New Rules for Individuals, Companies and Nations in Knowledge-Based Economy / L. Throu. – N.Y., 1999.
8. Колодко Г. Глобалізація, трансформація, кризис – що далі? / Гжегож В. Колодко ; ввідна глава Р. С. Гринберга. – М. : Магістр, 2001. – 176 с.
9. Колодко Г. В. Мир в движении / Гжегож В. Колодко ; пер. с пол. Ю. Чайникова. – М. : Магістр, 2009. – 575 с.
10. Загашвили В. С. Государство на новом этапе экономической глобализации / В. С. Загашвили // МЭ и МО. – 2009. – № 5. – С. 43-51.
11. Кочетов Э. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства: учебник для вузов / Эрнест Кочетов. – М. : Норма, 2006. – 480 с.
12. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Ульрих Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника; Общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
13. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Иммануэль Валлерстайн; пер. с англ. Под ред. В. Л. Иноземцева ; Центр исследований постиндустриального общества. – М. : Логос, 2004. – 368 с.
14. Hirst P., Thompson G. Globalization in Question: The International Economy and Possibilities of Governance / P. Hirst and G. Thompson. – Cambridge, UK : Polity Press, 1996. – 336 p.

15. Глобализация мирового хозяйства: учеб. пособие / под ред. д-ра экон. наук, проф. М. Н. Осьмовой, канд. экон. наук, доц. А. В. Бойченко. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 376 с.
16. Шишков Ю. Государство в эпоху глобализации / Юрий Витальевич Шишков // МЭ и МО. – 2010. – № 1. – С. 3-13.
17. Білорус О. Імперативи стратегії розвитку України в умовах глобалізації / Олег Григорович Білорус // Політична думка. – 2001. – № 4. – С. 68-83.
18. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. – К.: "АДЕФ-Україна", 2010. – 572 с.
19. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / За ред. О. Г. Білоруса, Д. Г. Лук'яненка. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
20. Ясин Е. Государство и экономика на этапе модернизации / Е. Ясин // Вопросы экономики. – 2006. – № 4. – С. 4-30.
21. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / Володимир Леонідович Андрущенко. – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
22. Осадчая И. Постиндустриальная экономика: меняется ли роль государства? / Ирина Михайловна Осадчая // МЭ и МО. – 2009. – № 5. – С. 31-42.
23. Эльянов А. Государство и развитие / Анатолий Яковлевич Эльянов // МЭ и МО. – 2003. – № 1. – С. 3-14.
24. Бжезинский Зб. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / Збигнев Бжезинский. – М., 2007. – 264 с.
25. Мясникова Л. Глобализация экономического пространства и сетевая несвобода / Л. Мясникова // МЭ и МО. – 2000. – № 11. – С. 3-8.
26. Шишков Ю. Мировая финансовая система: необходимость реформ / Юрий Витальевич Шишков // МЭ и МО. – 1999. – № 11. – С. 3-8.
27. The State in a Changing World. World Development Report, 1997 / World Bank. – Wash., September, 1997.
28. Economic Report of the President Transmitted to the Congress. February 1997. Wash., 1997. – P. 189-234.
29. Altman R. Globalization in Retreat: Further Geopolitical Consequences of the Financial Crisis / Roger Altman // Foreign Affairs. – July/August 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65153/roger-c-altman/globalization-in-retreat>.
30. Доклад Стиглица о реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса / Доклад Комиссии финансовых экспертов ООН / пер. с англ. Ю. М. Юмашева. – М.: Международные отношения, 2010. – 324 с.
31. Стиглиц Дж. Е. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Джозеф Стиглиц; [Пер. с англ. В. Лопатка]. – М.: Эксмо, 2011. – 512 с.
32. Купер Дж. Природа финансовых кризисов: Центральные банки, кредитные пузыри и заблуждения эффективного рынка / Джордж Купер; [Пер. с англ. Г. Панков]. – Санкт-Петербург: BstBusinessBooks, 2010. – 210 с.
33. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: (Відкрите суспільство під загрозою) / Джордж Сорос [пер. з англ.]. – К.: Основи, 1999. – 259 с.
34. Крисоватий А. Інституційна трансформація теорії податкової політики соціально-ринкової держави / Андрій Крисоватий // Світ фінансів. – 2010. – Випуск 1. – С. 62-73.